

Marcin Szydzisz

Piotr Kosiorek

Relacje turecko-palestyńskie. Ciągłość czy zmiana?

Abstrakt

Po dojściu do władzy w Turcji Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. *Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) w 2002 r. nastąpiło przemodelowanie tureckiej polityki zagranicznej. Od tego czasu można zaobserwować także pogłębianie relacji turecko-palestyńskich. Zmiana ta jest związana z nową doktryną wyznaczającą kierunki aktywności zewnętrznej, a także z uwarunkowaniami polityki regionalnej Ankary, która rywalizuje z innymi graczami o rolę mocarstwa regionalnego. Wpływ na intensywność działań względem Palestyny mają również napięcia między Turcją a Izraelem, które cechuje różna intensywność. Pomimo przywrócenia relacji dyplomatycznych między dwoma państwami w 2016 r., Republika nie zrezygnowała z propalestyńskiej postawy. Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie relacji turecko-palestyńskich pod kątem głównych zasad determinujących aktywność zewnętrzną Ankary. Z uwagi na nieproporcjonalność podmiotową należy zauważyć, że to Turcja z pozycji gracza regionalnego podejmuje kroki względem Palestyny. Obszary te dotyczą takich kwestii jak: pomoc humanitarna, dziedzictwo kulturowe, tożsamość i więzi historyczne czy wymiana handlowa. W relacjach z Palestyną Turcja wykorzystuje swoje instytucjonalne narzędzia *soft power*, co służy także celom strategicznym państwa. W pierwszej części pracy zostały przedstawione główne zasady i mechanizmy tureckiej polityki zagranicznej, a także wyznaczające ją kierunki aktywności. Stanowią one podstawę do omówienia charakteru relacji politycznych między dwiema stronami oraz przeanalizowania relacji gospodarczych, pomocy humanitarnej i współpracy w dziedzinie kultury.

Słowa kluczowe: Turcja, Palestyna, relacje turecko-palestyńskie, polityka zagraniczna, *soft power*

Wstęp

Relacje turecko-palestyńskie nabrały szczególnego znaczenia w 2002 r., po dojściu do władzy w Turcji Partii Sprawiedliwości i Rozwoju (tur. *Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP). Od tego czasu można zaobserwować przemodelowanie tureckiej polityki zagranicznej i zmiany wyznaczających ją kierunków. Skutkiem tego było wypracowanie nowych doktryn mających określić miejsce Turcji w regionie i w stosunkach międzynarodowych¹. Tym co było widoczne w dziedzinie aktywności zewnętrznej Republiki było stopniowe uniezależnianie się od świata zachodniego. W tamtym okresie była to wyraźna zmiana jakościowa w stosunku do dotychczasowej strategii Turcji, która od momentu swojego powstania w 1923 r. za jeden z priorytetów uznawała rozwijanie relacji z Zachodem. Celem założyciela Republiki, Mustafy Kemala Atatürka, obok przeprowadzenia wolnościowych reform, dotyczących modernizacji gospodarki, sekularyzacji państwa czy zmian systemu prawnego i socjalnego², było włączenie Turcji do zachodniego kręgu cywilizacyjnego. Miało się to dokonać poprzez wyznaczenie dwóch kierunków działań. Pierwszy zakładał westernizację kultury tureckiej. Drugi natomiast dotyczył polityki zewnętrznej ukierunkowanej na aktywny udział w forach instytucji wielostronnych. Republika będąc jednym z państw założycieli ONZ jest także członkiem takich organizacji jak m.in. Rada Europy, Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD), Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju, Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej, Międzynarodowa Organizacja Pracy, Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju, Międzynarodowy Fundusz Walutowy³. W roku 1959 po raz pierwszy ze strony Republiki padła deklaracja dotycząca chęci członkostwa we Wspólnotach Europejskich⁴. Ponowiono ją w roku 1987, co jednak nie doprowadziło do przyjęcia Turcji w poczet państw europejskich⁵.

¹ E. Brzdąkiewicz, *Polityka zagraniczna Republiki Turcji*, [w:] *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, red. M. Woźniak-Bobińska, A.M. Solarz, Warszawa 2018, s. 112.

² M. Şükrü Hanioglu, *Ataturk: An Intellectual Biography*, Princeton 2011, s. 55.

³ U.S. Embassy & Consulates in Türkiye, *Policy & History*, <https://tr.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/> (3 VIII 2023).

⁴ Efektem było podpisanie w 1963 r. *Ankara Agreement* określającego ramy kooperacji między Europejską Wspólnotą Gospodarczą a Republiką Turcji. Pełny tekst dokumentu dostępny na stronie Parlamentu Europejskiego pod adresem: <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/documents/eu-texts> (2 VIII 2023).

⁵ Za niedopuszczeniem do instytucjonalnej integracji ze strukturami europejskimi w dalszym ciągu przemawiają następujące argumenty: 1) turecka interwencja militarna na Cyprze, 2) klasyfikacja geograficzna (zaledwie 3% powierzchni Turcji znajduje się w Europie), 3) ludobójstwo Ormian dokonane w okresie I wojny światowej (śmierć poniosło wówczas ok. 1,5 mln osób pochodzenia ormiańskiego), 4) polityka Turcji wobec Kurdów, 5) bezpośrednie granice z Syrią, Irakiem i Iranem, 6) różnice religijne i kulturowe między obywatelami Unii Europejskiej a tureckim społeczeństwem, 7) zagrożenia wynikające z migracji i przepływu

W roku 1999 Republika została uznana za państwo kwalifikujące się do członkostwa w Unii Europejskiej⁶.

Turcja oprócz chęci udziału w forach wielostronnych dążyła także do uczestnictwa w euroatlantyckim systemie bezpieczeństwa. Prozachodnia polityka zagraniczna doprowadziła do podpisania 17 X 1951 r. protokołu w sprawie akcesji Turcji do Traktatu Północnoatlantyckiego. Dnia 18 II 1952 r. podpisano ustawę o przystąpieniu Republiki do NATO i tym samym kraj ten stał się członkiem Sojuszu Północnoatlantyckiego⁷. Opowiedzenie się po stronie „wolnego świata i bloku zachodniego” było od tej pory „kamieniem węgielnym” tureckiej polityki obronności i bezpieczeństwa, a także centralnym punktem aktywności zewnętrznej Ankar⁸. Działania te świadczyły o dążeniach Turcji prowadzących do aktywnego udziału w strukturach euroatlantyckich zarówno w sensie politycznym, jak i w kwestii bezpieczeństwa kolektywnego. Wraz z objęciem władzy przez AKP nastąpiła reorientacja kierunków polityki zagranicznej a jej zasady zostały oparte na koncepcjach, które do dziś stanowią fundament dla aktywności Ankar⁸ w relacjach ze światem zewnętrznym. Nowe doktryny pozwoliły na włączanie w dziedzinę aktywności zewnętrznej wszystkich uczestników życia społecznego, w tym aktorów niepaństwowych. Znajduje to obecnie odzwierciedlenie w relacjach z Palestyną. Od 2002 r. można zaobserwować pogłębianie relacji turecko-palestyńskich. Wiąże się to z uwarunkowaniami polityki regionalnej Ankar⁸, która rywalizuje z innymi graczami o rolę mocarstwa regionalnego. Wpływ na intensywność działań względem Palestyny mają także napięcia między Turcją a Izraelem, które cechuje różna intensywność. Pomimo przywrócenia relacji dyplomatycznych między dwoma państwami w 2016 r., Republika nie zrezygnowała z pro-palestyńskiej postawy. Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie relacji turecko-palestyńskich pod kątem głównych zasad determinujących aktywność zewnętrzną Ankar⁸. Hipoteza tekstu opiera się na założeniu, że polityka Turcji wobec Palestyny jest odzwierciedleniem strategii Republiki, która z jednej strony zakłada realne działania w sferze politycznej, gospodarczej, humanitarnej i tożsamościowej względem strony palestyńskiej, z drugiej jednak równolegle służy tureckim interesom narodowym. W celu przeanalizowania zaprezentowanej hipotezy sformułowano dwa pytania badawcze: 1) Jaką rolę w tureckiej polityce zagranicznej odgrywa kwestia palestyńska: czy jest ona traktowana instrumentalnie

osób (przedstawianie się na terytorium Unii Europejskiej potencjalnych terrorystów i *foreign fighters*), 8) wyzwania natury ekonomicznej związane z migracjami.

⁶ Komisja Europejska, *Türkiye*, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/turkiye_en (2 VIII 2023).

⁷ Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, *Turkey – NATO Together for Peace and Security Since 60 Years*, <https://www.mfa.gov.tr/turkey-nato-together-for-peace-and-security-since60-years.en.mfa> (2 VIII 2023).

⁸ Ibidem.

czy jednak należy ją postrzegać jako jeden z elementów koherentnej wizji Ankary w relacjach ze światem zewnętrznym? 2) Co charakteryzuje relacje między Turcją a Palestyną: krótkoterminowe koniunktury regionalne czy ciągłość i spójność strategii wyznaczającej priorytety polityki zagranicznej Republiki? Główne metody badawcze wykorzystane w pracy to metody decyzyjna i behawioralna. Analiza ośrodka decyzyjnego, procesu implementacji strategii polityki zagranicznej w przełożeniu na zachowania polityczne decydentów tureckich w kontekście relacji z Palestyną pomoże w zweryfikowaniu zaprezentowanej hipotezy oraz pozwoli odpowiedzieć na pytania badawcze.

Koncepcja *głębi strategicznej* jako podstawa tureckiej polityki zagranicznej

Filarem polityki zagranicznej Ankary stała się koncepcja *głębi strategicznej*, której autorem jest Ahmet Davutoğlu. Pełnił on funkcję ministra spraw zagranicznych (2009-2014) oraz premiera (2014-2016). W 2016 r. Davutoğlu został zdymisjonowany ze stanowiska przez urzędującego do dziś prezydenta Republiki, Recepta Tayyipa Erdoğan⁹. W 2001 r. opublikował książkę pt. *Strategiczna głębia*¹⁰. W publikacji zwracał uwagę m.in. na to, iż turecka polityka zewnętrzna drugiej połowy XX w. była wsteczna i nadmiernie uzależniona od zachodnich partnerów. Po upadku ZSRR i rozpadzie dwubiegunowego świata Ankara nie potrafiła wykorzystać swojego korzystnego położenia geopolitycznego. Nowa sytuacja międzynarodowa po *zimnej wojnie* uwidoczniała nieumiejętność odnalezienia się Turcji w nowej rzeczywistości¹¹. Jako politolog, Davutoğlu zajmował się naukowo polityką zagraniczną Republiki. W relacjach ze światem zewnętrznym podkreślał istotę zintegrowanej polityki zagranicznej skupiającej wiele obszarów¹² oraz zwracał uwagę na potencjał *soft power*¹³. Koncepcje Davutoğlu przez wielu obserwatorów i ekspertów są postrzegane jako obranie nowego kursu związanego ze zmianą w rozłożeniu akcentów względem współpracy z Zachodem a państwami Bliskiego Wschodu, gdzie Turcja miałaby ograniczyć swoją aktywność ze światem euroatlantyckim. To stwierdzenie jest jednak nieprecyzyjne. Bülent Aras zauważa, że polityka zagraniczna Ankary jest motywowana nie tyle rezygnacją z dotych-

⁹ D. Barchard, *Ahmet Davutoğlu Resigns: Why the Turkish Prime Minister Had to Go* [5 V 2016], <https://www.newsweek.com/why-turkish-prime-minister-had-resign-456067> (2 VIII 2023).

¹⁰ A. Davutoğlu, *Stratejik derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*, Istanbul 2001.

¹¹ J. Niemiec, *Koncepcja „strategicznej głębi” w tureckiej polityce zagranicznej*, „TeKa of Political Science and International Relations” 2019, nr 2, s. 63.

¹² B. Aras, *The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*, „Insight Turkey” 2009, nr 11, s. 133.

¹³ M. Yeşiltaş, A. Balci, *A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map*, „Sam Papers” 2013, nr 7, s. 10.

czasowego kierunku, co z prowadzeniem zintegrowanej oraz wielowektorowej aktywności zewnętrznej opartej na kompleksowym pojmowaniu stosunków międzynarodowych¹⁴. Jako doradca naukowy architekta tureckiej wizji stosunków zewnętrznych autor ten wymienia mechanizmy tureckiej polityki zagranicznej:

- a) proaktywna polityka zewnętrzna oparta na dyplomacji rytmicznej;
- b) zintegrowana polityka zagraniczna;
- c) polityka *równego dystansu*;
- d) obecność Turcji w różnych regionach świata (zwłaszcza w czasach kryzysów, napięć i konfliktów);
- e) inkluzywny charakter stosunków międzynarodowych¹⁵.

Mechanizmy te są oparte na sześciu filarach tureckiej polityki zagranicznej zaproponowanych przez Ahmeta Davutoğlu. Należą do nich:

- a) nowy rodzaj dyplomacji, czyli rytmiczna dyplomacja;
- b) koncepcja *zero problemów z sąsiadami*;
- c) współpraca międzynarodowa;
- d) proaktywna polityka zagraniczna i regionalna;
- e) wielowektorowa/wielowymiarowa polityka zagraniczna;
- f) rola aktora mającego wpływ na ustalanie porządku międzynarodowego¹⁶.

Doktryna ta sygnalizuje także potrzebę rozwijania stosunków zarówno z państwami o statusie mocarstwowym, jak i z podmiotami sąsiednich regionów mających znaczenie dla budowy pozycji Turcji na arenie międzynarodowej oraz podkreśla zachowanie balansu między bezpieczeństwem a wolnością¹⁷. Zaprezentowane mechanizmy są oparte na wymienionych zasadach tureckiej polityki zagranicznej. Warto jednak zauważyć, iż instrumenty te mogą występować samoistnie jako determinanty aktywności Turcji w stosunkach międzynarodowych. Mogą one zostać zastosowane punktowo, w ramach polityki wobec konkretnego regionu czy określonej grupy społecznej/narodu/państwa, bądź kompleksowo, tj. w ramach budowy pozycji Turcji na arenie międzynarodowej.

Proaktywna polityka wraz z dyplomacją rytmiczną jest związana z aktywnym udziałem Turcji w platformach współpracy międzynarodowej i sygnalizuje potrzebę wykorzystywania różnych form dyplomacji. Ten instrument dotyczy zaangażowania Republiki w organizacjach wielostronnych. Dyplomacja rytmiczna jest oparta na założeniu, iż we wszystkich formach współpracy wielostronnej jest miejsce dla Turcji. Dyplomacja rytmiczna jest uzupełnieniem dyplomacji

¹⁴ B. Aras, *op.cit.*, s. 133.

¹⁵ Ibidem, s. 132-135.

¹⁶ A. Davutoğlu, *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*, „Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development” 2014, nr 1, s. 98.

¹⁷ M. Yeşiltaş, A. Balci, *op.cit.*, s. 10-11.

klasycznej o bardziej kompleksowe oddziaływanie przy jednoczesnym i harmonijnym prowadzeniu dyplomacji w wielu obszarach. Istotne w tym kontekście jest współistnienie harmonii i mobilności w stosunkach międzynarodowych, co ma prowadzić do progresu. Brak któregoś z tych elementów przyczynia się do chaosu. Mechanizm ten jest nastawiony na osiągnięcie jednego z fundamentów nakreślonych przez Ahmeta Davutoğlu dotyczącego zasady *zero problemów z sąsiadami*. Według tureckich ekspertów w dziedzinie polityki zagranicznej Ankary reguła ta ze stwierdzenia *zero problemów* awansowała do rangi *maksimum kooperacji*.

Zintegrowana polityka zagraniczna jest związana z wielowektorowym traktowaniem stosunków międzynarodowych. Mechanizm ten dotyczy rozwijania relacji zarówno ze światowymi mocarstwami, jak i państwami regionów mających znaczenie dla budowy pozycji regionalnej Turcji.

Polityka *równego dystansu* opiera się na założeniu, że do rozwiązywania wyzwań o skali globalnej należy zaangażować możliwie najszerszą koalicję. W świetle tego mechanizmu tureccy decydenci polityczni „trzymają” *równy dystans* między poszczególnymi partnerami zagranicznymi. Unikają sztywnego podziału na grupy interesu czy bloki sojusznicze.

Obecność Turcji w różnych regionach świata, zwłaszcza w czasach kryzysów, napięć i konfliktów, jest niczym innym jak budowaniem zdolności mediacyjnych Turcji oraz wizerunku kraju jako aktora mającego wpływ na kreowanie ładu międzynarodowego. Pożądanym czynnikiem jest tutaj także współpraca międzynarodowa i zdolność globalnych graczy do rozładowywania napięć i konfliktów między uczestnikami stosunków międzynarodowych.

Mechanizm dotyczący inkluzywnego charakteru stosunków międzynarodowych jest najważniejszym w kontekście relacji między Turcją a Palestyną. Wiąże się on z kompleksowym oraz całościowym traktowaniem relacji zewnętrznych. Inkluzywny charakter stosunków międzynarodowych opowiada się za uwzględnieniem roli aktorów niepaństwowych i innych podmiotów obecnych w strategii tureckich decydentów politycznych. Mogą to być takie podmioty jak m.in. korporacje międzynarodowe, społeczeństwo obywatelskie, instytuty badawcze, think tanki, NGO's, partie polityczne czy nawet ośrodki władzy, które w percepcji innych państw nie mają legitymizacji. Z punktu widzenia problemu badawczego niniejszego artykułu warto tu wspomnieć choćby o kontaktach Turcji z Hamasem. Jest to znamienne dla polityki zagranicznej Turcji, która czynnie utrzymuje relacje z tego typu podmiotami, wykorzystuje tę formę współpracy, po pierwsze, do zbudowania swojej pozycji w regionie oraz, po drugie, w aktywności mającej na celu „dotarcie” do konkretnej grupy narodowej czy społecznej. Należy zaznaczyć, że dużą rolę w tym kontekście odgrywa *soft power* i bazowanie na odwoływaniu się do takich kwestii jak tożsamość, czynniki świadomościowe, więzy ideowe, językowe, kulturalne, historyczne czy społeczne. Przykładem tureckiego narzędzia

tw. *miękkiej siły* jest TIKA – Turecka Agencja Rozwoju i Współpracy¹⁸. Inne instytucje, które pośrednio bądź bezpośrednio prowadzą i realizują turecką dyplomację publiczną to m.in. TRT (The Turkish National TV), Kızılay (The Turkish Red Crescent), The Agency for Investment and Support or the Press Information Office, The Yunus Emre Foundation¹⁹.

Analiza powyższych koncepcji²⁰ pokazuje, iż w wizji Davutoğlu turecka polityka zagraniczna jest kształtowana poprzez intersubiektywne oddziaływania. Zaznacza on, że ważne jest uznanie przez społeczność międzynarodową Turcji za *mądry kraj*²¹. Rola *mądrych krajów* dotyczy takich kwestii jak pomoc rozwojowa, pełnienie funkcji mediacyjnej oraz zapobieganie konfliktom i ich rozwiązywanie. Według głównego architekta tureckiej strategii powinny to być cechy silnych graczy – szczególnie w czasach wojny, kryzysów i napięć. Można wywnioskować, że *mądrymi państwami* w świetle tej doktryny są państwa aspirujące do pełnienia roli mocarstwa regionalnego za jakie Turcja się postrzega. Aktywność zewnętrzna jest w doktrynie *głębi strategicznej* konstruowana społecznie. Determinowana przez wzajemne oddziaływanie podmiotów sprawczych i struktur społecznych (*agent – structure*²²) akcentuje znaczenie graczy globalnych dla polityki światowej i konstytucji dynamiki. Myśl polityczna Ahmeta Davutoğlu jest zbieżna z założeniami konstruktywizmu jako orientacji teoretycznej w stosunkach międzynarodowych. W doktrynie *głębi strategicznej* wskazuje się na kształtowanie ładu międzynarodowego, budowanie zdolności do rozwiązywania wyzwań w skali globalnej i rozwiązywanie konfliktów o zasięgu regionalnym i międzynarodowym²³. Davutoğlu stworzył bazę teoretyczną i podstawy polityki zagranicznej Turcji traktując stosunki międzynarodowe jako konstrukt społeczny. Koncepcja ta posłużyła do zaprezentowania roli Republiki jako mocarstwa regionalnego,

¹⁸ E. Szyszlak, *Turkey's Presence in the „Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence” in the Context of Turkey's Soft Power*, „Historia i Polityka” 2022, nr 47, s. 76-77.

¹⁹ İ. Kalin, *Soft Power and Public Diplomacy in Turkey*, „Perceptions” 2011, nr 3, s. 21.

²⁰ Analizę głównych kierunków tureckiej polityki zagranicznej przeprowadzono na podstawie opracowań Bülenta Arasa, eksperta w dziedzinie aktywności zewnętrznej Turcji oraz doradcy naukowego Ahmeta Davutoğlu oraz źródeł pierwotnych, tj. artykułów autora *głębi strategicznej* i architekta aktywności Republiki w stosunkach międzynarodowych: B. Aras, *op.cit.*, s. 127-142; A. Davutoğlu, *Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, „Insight Turkey” 2008, nr 1, s. 77-96; idem, *Principles of Turkish Foreign Policy...*, s. 95-105.

²¹ „Mądre kraje” według Davutoğlu to „odpowiedzialni członkowie społeczności międzynarodowej”. W tym rozumieniu są to czołowi gracze regionalni aspirujący do wywierania wpływu na kształtowanie ładu i porządku międzynarodowego. Por. A. Davutoğlu, *Principles of Turkish Foreign Policy...*, s. 98-99.

²² A.E. Wendt, *The Agent – Structure Problem in International Relations Theory*, „International Organization” 1987, nr 3, s. 337-340.

²³ A. Davutoğlu, *Principles of Turkish Foreign Policy...*, s. 98-99.

liczącego się gracza oraz ważnego sojusznika dla innych uczestników stosunków międzynarodowych.

Wymiar polityczny

Wymiar polityczny relacji turecko-palestyńskich zdaje się być najistotniejszą przestrzenią, która konstruuje te stosunki oraz stwarza podstawy do realizacji innych rodzajów kooperacji. Przed przejściem władzy przez AKP Turcja koncentrowała się przede wszystkim na rozszerzaniu współpracy z Izraelem. Była ona pierwszym muzułmańskim państwem, które formalnie uznało Państwo Żydowskie (1949). Ten fakt był wstępem do stosunkowo intensywnych kontaktów z Izraelem. Oba państwa kooperowały przede wszystkim w sferze politycznej, militarnej i ekonomicznej. Relacje te miały dla nich istotne znaczenia. Turcja dążyła do ograniczenia znaczenia arabskich państw regionu, a dla Izraela kontakty z państwem muzułmańskim potwierdzały jego międzynarodową podmiotowość. Do lat 90. XX w. relacje między oboma państwami nazywano „strategicznym sojuszem”²⁴.

Nowa wizja polityki zagranicznej, która pojawiła się po dojściu do władzy AKP, spowodowała większe zainteresowanie władz tureckich „kwestią palestyńską”. Wcześniej była ona traktowana instrumentalnie i przedmiotowo. W pewnym sensie była jednym z wykładników (nie najistotniejszym) polityki wobec Izraela. Po zmianie ekipy rządzącej Palestyńczycy uzyskali „podmiotowość”, a relacje palestyńsko-tureckie nabrały „charakteru autonomicznego”.

Od początku rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju, Ankara w sposób wyraźny zaczęła się opowiadać za jedną stroną konfliktu. Już w trakcie tworzenia się tej formacji w 2002 r. jej lider Erdoğan twierdził, opisując postępowanie Izraela wobec Palestyńczyków, że „rząd Szarona w rzeczywistości zmierza w kierunku państwa terrorystycznego”, a jeden z prominentnych działaczy jego partii Bülent Annç poszedł jeszcze dalej, porównując premiera Izraela z Adolfem Hitlerem²⁵.

Załamaniem się procesu pokojowego oraz zaostrzenie się konfliktu izraelsko-palestyńskiego prowadziło do coraz wyraźniejszej krytyki działań Izraela. To właśnie wtedy premier Erdoğan zaczął nazywać Izrael państwem terrorystycznym i deklarował wsparcie dla Palestyńczyków²⁶. Wygrane przez Hamas wybory otworzyły nowy etap w relacjach z Palestyńczykami. Już w marcu 2006 r. Erdoğan zdecydował się zaprosić wysokich przedstawicieli Hamasu do swojego kraju. W tym samym czasie zadeklarował również, że to właśnie ta partia ma demokratyczną

²⁴ Później ich charakter ewoluował w kierunku „zbalansowanych relacji”. Ö Tür, *Turkey and Israel in the 2000s – From Cooperation to Conflict*, „Israel Studies” 2012, nr 3, s. 51.

²⁵ Ibidem, s. 53.

²⁶ Ibidem.

legitymację do powołania rządu i wzywa inne państwa do jego uznania²⁷. Tym samym Republika stała się jednym z nielicznych państw, które zaczęły traktować Hamas jako podmiot w stosunkach międzynarodowych. Minister spraw zagranicznych Turcji broniąc idei spotkania twierdził, że rolą Turcji jest pomoc w zapewnieniu Izraelczykom i Palestyńczykom pokojowego współistnienia. Dowodził również, że ponieważ Hamas „wygrał demokratyczne wybory, odtąd musi działać w sposób demokratyczny”²⁸. Takie działania władz tureckich miały za zadanie ukazywać sprawczość jego dyplomacji i jej proaktywny charakter.

Turcja, realizując inkluzywny mechanizm polityki zagranicznej, starała się „upodmiotowić” Hamas, widząc w nim realną siłę kontrolującą część ziem palestyńskich (Strefa Gazy). Władze Republiki robiły to abstrahując od faktu, że część zachodnich państw uważało (i uważa) go (lub jego wojskową część) za organizację terrorystyczną. Najlepiej świadczyły o tym słowa Erdoğan, który podczas wizyty premiera Ismaila Haniji w Ankarze w 2012 r. powiedział, że reprezentowany przez niego Hamas nie jest organizacją terrorystyczną, ale ruchem wybranym przez Palestyńczyków i należy to uszanować. Dodawał także, że problem palestyński i konflikt z Izraelem nie może być rozwiązany bez udziału tego ugrupowania²⁹. Innym przejawem podmiotowego traktowania tej organizacji przez władze tureckie była zgoda na utworzenie jej biura w Stambule. Taka placówka może być przecież uważana za rodzaj przedstawicielstwa dyplomatycznego.

Turcja, podkreślając znaczenie Hamasu, starała się również lobbować na rzecz zbliżenia skonfliktowanych palestyńskich frakcji³⁰ i nawet jeśli sama nie była w stanie doprowadzić do rozmów między oboma partiami, to „przyjmowała z zadowoleniem” każdą próbę stworzenia rządu jedności narodowej³¹. Dyplomacja turecka także sama inicjowała rozmowy między dwoma skonfliktowanymi palestyńskimi frakcjami³².

²⁷ Ibidem.

²⁸ A. Zanam, *Turkey Allows Hamas Visit*, „Los Angeles Times”, 17 II 2006, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2006-feb-17-fg-hamas17-story.html> (9 VIII 2023).

²⁹ L. Barkan *Ismail Haniya's First Regional Tour Transforms Him From Hamas PM in Gaza to Regional Palestinian Leader* [23 I 2012], „Palestine. Inquiry & Analysis Series” 2012, nr 788, <https://www.memri.org/reports/ismail-haniyas-first-regional-tour-transforms-him-hamas-pm-gaza-regional-palestinian-leader> (8 IX 2023).

³⁰ A. Bülent, *op.cit.*, s. 136.

³¹ Na stronach internetowych tureckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych można znaleźć komunikaty informujące o powstającym w Palestynie rządzie jedności narodowej, https://www.mfa.gov.tr/no_115_-29-april-2011_-press-release-regarding-the-developments-in-palestine.en.mfa (7 IX 2023); https://www.mfa.gov.tr/no_-183_-2-june-2014_-press-release-regarding-the-establishment-of-the-national-unity-government-in-palestine.en.mfa (7 IX 2023).

³² Np. w lipcu 2023 r. prasa donosiła o tajnym spotkaniu w Ankarze liderów obu ugrupowań: Ismaila Haniji i prezydenta Mahmuda Abbasa. I. Naar, *Fatah and Hamas leaders meet in Turkey ahead of Cairo summit, reports say* [26 VII 2023], <https://www.thenationalnews.com/>

Jednocześnie rząd w Ankarze rozwijał relacje z władzami Autonomii Palestyńskiej firmowanymi przez prezydenta Mahmuda Abbasa (lidera Fatahu), choć od czasu wygranych przez Hamas wyborów parlamentarnych kontakty pomiędzy rządem Fatahu a Turcją stały się mniej intensywne. Na płaszczyźnie międzynarodowej obie strony starały się jednak (i wciąż starają się) budować obraz wzajemnego uznania i dynamicznej współpracy. Turcja chętnie wsparła na forum ONZ działanie władz Autonomii, które zakończyły się uzyskaniem przez Palestynę statusu państwa obserwatora niebędącego członkiem tej organizacji³³. Także później nie zabrakło gestów podkreślających znaczenie wzajemnych relacji. Prezydent Autonomii Mahmud Abbas był pierwszym gościem Erdoğan po jego zwycięstwie w wyborach prezydenckich w styczniu 2015 r.³⁴, a w 2022 r. Ramallah odwiedził minister spraw zagranicznych Turcji Mevlüt Çavuşoğlu³⁵.

AKP jest z całą pewnością ideologicznie bliżej do Hamasu niż do Fatahu, więc w wewnątrzpalestyńskim konflikcie to właśnie ta pierwsza partia była przez nią popierana. Tym samym władze tureckie pozwalały sobie na podważanie pozycji Abbasa. Tuż po zwycięstwie Hamasu rządząca formacja nazwała prezydenta Palestyny „głową nielegalnego rządu”, a w 2009 r. premier Turcji domagał się jego odejścia twierdząc, że jego legitymizacja wygasa, bo upłynęło pięć lat od prezydenckich wyborów³⁶.

W polityce Turcji wobec Palestyny widać również wyraźnie jeden z mechanizmów polityki zagranicznej tego państwa – zaangażowanie w sytuacjach konfliktu i napięć. Można to było zaobserwować podczas operacji wojskowych Izraela w Strefie Gazy. Takie działania spotykały się ze zdecydowanym potępieniem Ankary. Podczas operacji „Płynny Ołów” (2008) Erdoğan pytał, jak to możliwe, że Izrael wciąż jest członkiem ONZ, mimo lekceważenia wielu rezolucji Rady Bezpieczeństwa³⁷. Podobnie było w 2010 r. podczas akcji tzw. Flotyli Wolności, kiedy to w wyniku interwencji izraelskich służb na jednym z okrętów próbujących przerwać blokadę Strefy Gazy, śmierć poniosło dziewięciu tureckich obywateli. Tym razem Erdoğan zdecydował się na jeszcze bardziej radykalne posunięcia. Dzia-

mena/2023/07/26/fatah-and-hamas-leaders-meet-in-turkey-ahead-of-cairo-summit-reports-say/ (7 IX 2023).

³³ Turecki MSZ podkreślał znaczenie tego wsparcia zauważając, że minister spraw zagranicznych Davutoğlu osobiście uczestniczył w głosowaniu i wygłosił przemówienie popierające starania Palestyńczyków. *International Day of Solidarity with the Palestinian People*, <https://www.mfa.gov.tr/international-day-of-solidarity-with-the-palestinian-people.en.mfa> (8 IX 2023).

³⁴ M. Barak, E. Karmon, *Erdogan's Turkey and the Palestinian Issue*, „Perspective on Terrorism” 2018, nr 2, s. 79.

³⁵ *Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to the State of Palestine, 24 May 2022*, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-filistin-i-ziyareti--24-mayis-2022.en.mfa> (8 IX 2023).

³⁶ M. Barak, E. Karmon, *op.cit.*, s. 76.

³⁷ İ. Ayutürk, *Between Crises and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relations*, „Insight Turkey” 2009, nr 2, s. 61.

łania Izraela określił mianem „państwowego terroryzmu”³⁸, a członków Hamasu uznał za „bojowników o wolność”³⁹. Rząd turecki postanowił również wydaląc ambasadora Izraela i zawiesić realizację porozumień wojskowych⁴⁰.

Po kolejnej operacji izraelskiej w Strefie Gazy (2012 – Filar Obrony) premier Turcji nie wahał się nazwać Izraela państwem terrorystycznym⁴¹, a w 2014 r., potępiając działania Państwa Żydowskiego w tej palestyńskiej enklawie, mówił o „systematycznym ludobójstwie” i twierdził, że Izrael „przewyższył Hitlera w barbarzyństwie”⁴². Podczas kolejnej izraelskiej akcji w Strefie Gazy (V 2021), wiceprezydent Turcji Fuat Oktay wzywał kraje muzułmańskie do zjednoczenia i do sformułowania jasnego stanowiska w sprawie konfliktu Izraela z Hamasem⁴³, a w oficjalnym stanowisku tureckiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, izraelską politykę nazwano „agresywną i prowokacyjną”⁴⁴. Taka jednoznacznie antyizraelska retoryka wzmacniała popularność Turcji w regionie. Rząd w Ankarze nie wahał się zdegradować relacji z Izraelem broniąc Palestyńczyków, mimo że to przekreśla jego rolę jako potencjalnego mediatora w konflikcie.

Regionalne znaczenie Turcji miała podkreślać także szczególna troska władz w Ankarze o nienaruszanie *status quo* Jerozolimy. Zdaniem prezydenta Erdoğan nie można tolerować judaizacji tego miasta ani żadnych działań, które podważałyby prawny reżim Wzgórza Świątynnego⁴⁵. Dyplomacja turecka konsekwentnie podkreślała też swoje poparcie dla powstania niepodległej Palestyny ze stolicą we Wschodniej Jerozolimie.

³⁸ K. Wasilewski, *Turcja w procesie przemian: wnioski dla strategii UE*, „Raport PISM” 2017, s. 42.

³⁹ *Turkish premier speaks out against Israel in wake of boat raid* [4 VI 2010], <https://www.france24.com/en/20100604-turkey-reduce-minimum-relations-ties-israel-flotilla-raid-protests-gaza> (2 IX 2023).

⁴⁰ J. Greenberg, *Turkey expels Israeli ambassador over flotilla incydent*, „The Washington Post”, 2 IX 2011.

⁴¹ U. Heilman, *Operation Pillar of Defense: Lessons learned*, „Jewish Telegraphic Agency”, 21 XI 2012, <https://www.jta.org/2012/11/21/israel/operation-pillar-of-defense-lessons-learned> (8 IX 2023).

⁴² G. Lindenstrauss, *Operation Protective Edge: Deepening the Rift between Israel and Turkey*, [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Operation Protective Edge_ Deepening the Rift between Israel and Turkey.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Operation%20Protective%20Edge_Deepening%20the%20Rift%20between%20Israel%20and%20Turkey.pdf) (8 IX 2023).

⁴³ *Turkey calls on Muslims to take clear stance over Gaza*, „Reuters”, 13 V 2021, <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-calls-muslims-take-clear-stance-over-gaza-2021-05-13/> (8 IX 2023).

⁴⁴ M. Aydogan, *Turkey strongly condemns Israeli air raids on Gaza Strip* [12 V 2021], <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkey-strongly-condemns-israeli-air-raids-on-gaza-strip/2237104> (9 IX 2023).

⁴⁵ Idem, *Türkiye cannot remain silent to threats to status quo of Al-Aqsa Mosque: President*, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-cannot-remain-silent-to-threats-to-status-quo-of-al-aqsa-mosque-president/2867439> (8 IX 2023).

Wszystkie te działania, które zmierzały w kierunku obrony Palestyńczyków i Palestyny, z całą pewnością miały wpływ na pozycję Turcji w regionie. Ujawniająca się w ten sposób polityka neosmanizmu pomagała przedstawić ją jako lidera świata muzułmańskiego i to nie tylko sunnickiego. Sam Erdoğan podkreślał: „Nie jestem szyitą ani sunnitą, jestem muzułmaninem”. Te deklaracje były pozytywnie odbierane także przez szyitów. W 2010 r. przywódca Hezbollahu Hasan Nasrallah nazwał Erdoğan „muzułmańskim bohaterem”⁴⁶.

Trudno ocenić, w jakim stopniu wspieranie Palestyńczyków przekłada się na pozycję Turcji na Bliskim Wschodzie. Z całą jednak pewnością, dla rządów w Ankarze propalestyńska postawa była jednym z elementów budowania prestiżu w regionie. Dlatego też przez cały czas rządów Partii Sprawiedliwości i Rozwoju prowadziła ona spójną, koherentną i niezmienną politykę wobec Palestyny. Nawet w okresach ocieplenia relacji z Izraelem, władze w Ankarze nie rezygnowały z jej wspierania. Co charakterystyczne, wzajemne relacje nie były równorzędne, kreowała je wyłącznie Turcja. Władze w Ramallah i w Gazie były w zasadzie „odbiorcami” działań decydentów z Ankary. To Turcja oddziaływała na sytuację w Palestynie, a nie odwrotnie. Suwerenne, niezależne i niczym nie skrepowane decyzje tureckich liderów politycznych decydowały o tym, w jakim zakresie i w jaki sposób odniosą się one do problemów nękających Palestyńczyków. Najwyraźniej było to widać analizując politykę Turcji wobec Izraela. To rządy w Ankarze decydowały o tym, czy zintensyfikować czy też ograniczyć relacje z Tel Awiwem. W źródłach nie można było znaleźć informacji wskazujących, że władze palestyńskie w sposób formalny lub nieformalny oddziaływały na tureckie działania. Nie zmienia to jednak faktu, że Turcja w sposób konsekwentny angażowała się po stronie Palestyńczyków.

Nie można jednak wykluczyć, że to poparcie dla Palestyńczyków było czymś więcej niż tylko wyrachowanym politycznym działaniem władz tureckich poddyktowanym chęcią realizowania swojego regionalnego interesu. Mogły za nim stać jeszcze dwa dodatkowe powody.

Po pierwsze – wsparcie dla narodu palestyńskiego ma znaczenie w polityce wewnętrznej Turcji. Obywatele tego państwa są zdecydowanie propalestyńscy⁴⁷, więc aktywna postawa rządzącej partii w tej „kwesii” daje jej potencjalne profity i może w konsekwencji mieć wpływ na preferencje wyborcze Turków.

Po drugie – kategoryczny sprzeciw wobec niektórych działań Izraela mógł wynikać z autentycznej troski o los Palestyńczyków. Trudna sytuacja mieszkań-

⁴⁶ M. Barak, E. Karmon, *op.cit.*, s. 75.

⁴⁷ Według badań Pew Research Centre w 2013 r. 66% Turków stwierdziło, że bardziej współczuje Palestyńczykom (tylko 9% wskazało na Izraelczyków). J. Poushter, *As spying revelations surface, Turks and Israelis share mutual dislike* [17 IX 2013], <https://www.pewresearch.org/short-reads/2013/10/17/as-spying-revelations-come-to-light-turks-and-israelis-share-mutual-dislike/> (9 IX 2023).

ców tego obszaru mogła wzbudzać postawy empatyczne. Może to mieć znaczenie tym bardziej, że rządząca w Turcji formacja odwołuje się do islamu, którego zasady zachęcają do wspierania cierpiących współwyznawców, a jej lider niejednokrotnie powoływał się i wciąż powołuje na kwestie moralne uzasadniając swoje polityczne wybory.

Konkludując: polityka Turcji wobec Palestyńczyków w wymiarze politycznym wynika przede wszystkim z przyjętej przez władze AKP strategii. Jej determinacja w budowaniu swojej regionalnej potęgi skłania tureckich decydentów do aktywnego wspierania władz palestyńskich. Szczególnie widoczne jest to w próbach upodmiotowienia Hamasu, z którym tureckie władze dzielają religijne i ideologiczne wartości⁴⁸.

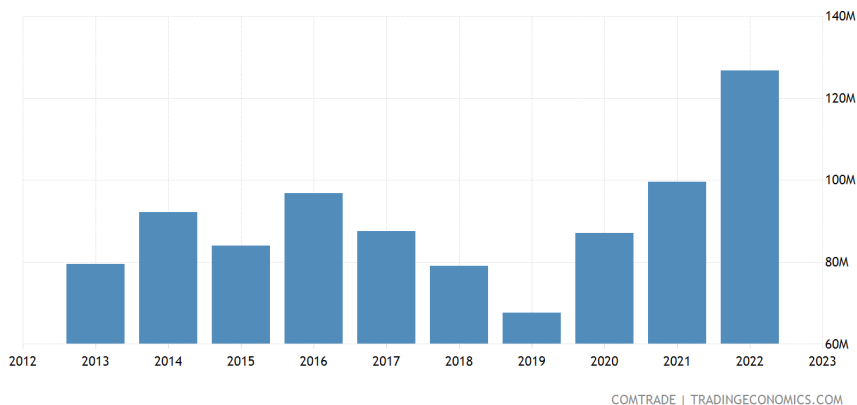
Wymiana handlowa

Relacje między Turcją i Palestyną w dziedzinie gospodarczej z uwagi na nieproporcjonalność podmiotową dwóch stron są sprawą bardzo złożoną i skomplikowaną. Należy zaznaczyć, iż nieproporcjonalność ta generuje problemy natury metodologicznej. Dane dotyczące wymiany handlowej odnoszące się do potencjalnie tych samych wartości mogą różnić się z uwagi na trudności związane z klasyfikacją poszczególnych wskaźników i metody obliczania wolumenu handlu. Nie bez znaczenia pozostaje także silne uzależnienie Palestyny od Izraela i brak możliwości prowadzenia polityki gospodarczej i zagranicznej przez stronę palestyńską. Dodatkowe problemy rodzą takie czynniki, jak czas ewidencji towarów, wycena, pokrycie (rozumiane jako zabezpieczenie), błędy produkcyjne czy kwestia klasyfikacji i specyfikacji dóbr. W 2014 r. Izrael odpowiadał za 69,6% palestyńskiego importu i 83,9% eksportu⁴⁹. Proces decyzyjny w dziedzinie ekonomii Palestyny leży w gestii władz Izraela do dnia dzisiejszego. Jest to sytuacja trudna do zbadania i niejasna, na co wpływa niespójny porządek instytucjonalno-prawny na Zachodnim Brzegu Jordanu. Skutkiem tej sytuacji jest rozbieżność danych, którą ilustruje różnica między tureckim eksportem do Palestyny a palestyńskim importem z Turcji. Wykresy przedstawiające te wartości zaprezentowano poniżej.

⁴⁸ O ideologicznych podstawach współpracy pomiędzy AKP a Hamasem: S. Kivam, G. Lindenstrauss, *Turkish-Hamas Relations: Between Strategic Calculations and Ideological Affinity*, https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/systemfiles/adkan17_2ENG4_Lindenstrauss_and_Kivam.pdf (8 IX 2023).

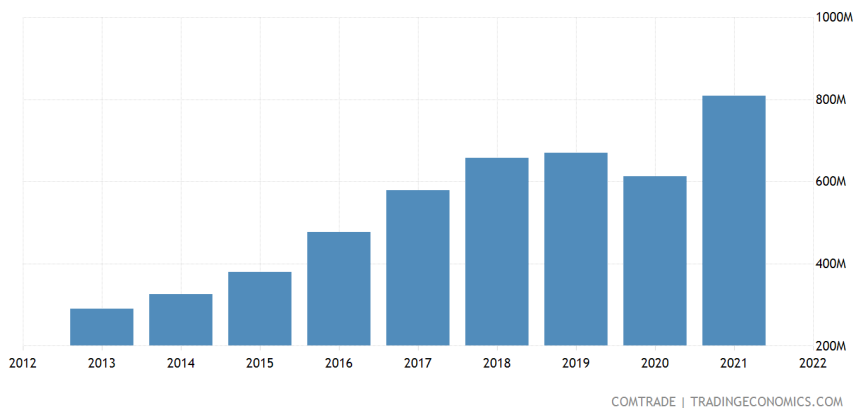
⁴⁹ Palestinian Economic Buletin – The Portland Trust, *Palestinian-Turkish Trade Relations*, https://portlandtrust.org/wp-content/uploads/2021/12/bulletin_117_a4_ramallah.pdf (15 XI 2022).

Wykres 1. Turecki eksport do Palestyny

Źródło: <https://tradingeconomics.com/turkey/exports/palestine> (15 XI 2022).

Wykres 2. Palestyński import z Turcji

Źródło: <https://tradingeconomics.com/palestine/imports/turkey> (15 XI 2022).

Jak pokazują zaprezentowane wykresy, dane odnoszące się do potencjalnie tych samych wartości różnią się ze względu na wspomniane problemy metodologiczne. Mając na uwadze powyższe stwierdzenie w tekście skupiono się głównie na wartościach, które pozwalały ukazać pewien trend w relacjach handlowych, nie zaś na tych, które akcentowały dysproporcjonalność podmiotową Turcji i Palestyny.

Obydwie strony 20 VII 2004 r. podpisały porozumienie o wolnym handlu. Wezło ono w życie niespełna rok później, 1 VI 2005 r.⁵⁰. Według informacji przed-

⁵⁰ Republic of Türkiye Ministry of Trade, *Palestine*, <https://www.trade.gov.tr/free-trade-agreements/palestine> (15 XI 2022).

stawionych przez portal *Trading Economics* w latach 2011-2019 import Palestyny z Turcji znacząco wzrósł z ok. 200 mln USD do prawie 700 mln USD. W roku 2020 wolumen importu spadł do 612 mln USD. Import z Turcji do Palestyny cechowała tendencja wzrostowa. Głównymi produktami importowanymi (dane na rok 2020) były: stal i żelazo wraz z produktami pochodnymi, tytoń czy tworzywa sztuczne⁵¹. Wartość importu palestyńskiego z Turcji na rok 2020 to 612 mln USD co plasuje Republikę na drugim miejscu, zaraz po Izraelu⁵².

Według analiz dotyczących palestyńskiego eksportu do Turcji szacuje się, że w latach 2012-2016 oscylował on wokół 3 mln USD rocznie. W latach 2017 i 2018 wartość ta wynosiła prawie 8 mln USD (dwa razy więcej niż w roku 2004, kiedy to podpisano porozumienie o wolnym handlu między Turcją i Palestyną). Rok 2019 to ponad 10 mln USD, a w roku 2020 wartość palestyńskiego eksportu do Turcji wynosiła już 13 mln USD. W 2021 r. wartości te plasowały Turcję jako importera palestyńskich dóbr na szóstym miejscu po Izraelu, Jordanii, Zjednoczonych Emiratach Arabskich, USA i Arabii Saudyjskiej⁵³. Główne produkty: owoce jadalne, orzechy, skórki owoców cytrusowych, melony, aluminium, surowe skóry i skórki, miedź, tworzywa sztuczne, tkaniny tekstylne⁵⁴. Turcja jest zatem istotnym partnerem gospodarczym Palestyny, a wymiana handlowa między dwiema stronami jest przejawem ciągłości wzajemnych relacji w tej dziedzinie.

Pomoc humanitarna i kwestie kulturowe

W kontekście pomocy humanitarnej w relacjach turecko-palestyńskich na szczególną uwagę zasługuje wspomniana już TIKA – Turecka Agencja Rozwoju i Współpracy. Jest to departament rządowy podległy Ministerstwu Kultury i Turystyki Republiki Turcji. Organizacja ta jest także tureckim narzędziem *soft power* z uwagi na podkreślane przez nią kwestie kulturowe i tożsamościowe. Profil Tureckiej Agencji Rozwoju i Współpracy opiera się na przekonaniu, iż z uwagi na więzi językowe, kulturalne, historyczne i społeczne Turcja oraz kraje Azji Środkowej uznają się wzajemnie za jeden naród rozsiany po różnych państwach. W optyce Republiki, TIKA jest odpowiedzią na potrzebę zbudowania regionalnej struktury społecznej opartej na wspólnej więzi i tożsamości krajów

⁵¹ Trading Economics, *Palestine Imports from Turkey*, <https://tradingeconomics.com/palestine/imports/turkey> (15 XI 2022).

⁵² Trading Economics, *Palestine Export By Country*, <https://tradingeconomics.com/palestine/imports-by-country> (15 XI 2022).

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Trading Economics, *Palestine Exports to Turkey*, <https://tradingeconomics.com/palestine/exports/turkey> (15 XI 2022).

tureckojęzycznych. Obszary działalności i zainteresowania TIKa obejmują takie kwestie jak: budowa tożsamości, czynniki kulturowe, wspólnota językowa i historyczna, rozwój infrastruktury technicznej i rolnictwa, edukacja, przemysł, turystyka oraz pomoc humanitarna. Organizacja realizuje projekty na „ziemiach przodków” oraz kreuje się na spadkobiercę wspólnego dziedzictwa kulturowego z czasów osmańskich. Według informacji zamieszczonych na stronie internetowej resortu, TIKa kontynuuje zabiegi Ankarę mające na celu zbudowanie pozycji istotnego gracza w regionie i na świecie⁵⁵. W 2000 r. działalność TIKa rozszerzyła się z uwagi na rozbudowanie możliwości instytucjonalnych organizacji. Nie byłoby to możliwe gdyby nie ciągłość polityki zagranicznej Republiki, wzmacniana czynnikami kulturowymi, widoczna szczególnie po 2002 r. Organizacja podaje, iż realizuje projekty na „ziemiach przodków” kreując się na spadkobiercę wspólnego dziedzictwa historycznego i społecznego⁵⁶. Widoczna jest tutaj także aktywność ukierunkowana na budowanie wizerunku Turcji jako obrońcy i promotora spraw muzułmańskich. Należy zauważyć, że aspiracje organizacji mają charakter ponadregionalny. Do tej pory zrealizowała ona ponad 30 tys. projektów w 170 krajach⁵⁷.

Turecka Agencja Rozwoju i Współpracy posiada trzy biura w Palestynie. Główna placówka znajduje się w Ramallah, dwie pozostałe w Gazie i w Jerozolimie⁵⁸. W 2021 r. siedziba w Gazie doznała jednak poważnych zniszczeń w wyniku izraelskich ostrzałów raketowych⁵⁹. Kwestia wyboru lokalizacji swojej placówki w Jerozolimie jest interesująca z tego względu, iż miasto to w wizji organizacji jest traktowane jako część Palestyny. Świadczy to o odwoływaniu się do wspólnej przeszłości, czynników tożsamościowych i dziedzictwa kulturowego. W 2017 r. szacowano, iż TIKa zrealizowała w Palestynie blisko 400 projektów⁶⁰. Można przypuszczać, że w dniu dzisiejszym liczba ta jest znacznie większa. Nieocenione

⁵⁵ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *About us*, https://www.tika.gov.tr/en/page/about_us-14650 (2 VIII 2023).

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TIKA Has Implemented More Than 30 Thousand Projects in 30 Years*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_has_implemented_more_than_30_thousand_projects_in_30_years-67997 (2 VIII 2023).

⁵⁸ Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA), *Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA)*, <http://www.passia.org/directory-details/5868> (15 XI 2022).

⁵⁹ N. Abu Eisha, *Turkish TIKa building in Gaza sustains damage from Israeli airstrike* [12 V 2021], <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkish-tika-building-in-gaza-sustains-damage-from-israeli-airstrike/2238201> (2 VIII 2023).

⁶⁰ Anadolu Agency, *10 years of Turkish aid in Palestine*, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/10-years-of-turkish-aid-in-palestine/1007113> (15 XI 2022).

jest wsparcie organizacji dla ludności obszaru Strefy Gazy, która permanentnie jest narażona na ataki ze strony Izraela⁶¹. Pomoc dla Palestyny dotyczy takich dziedzin jak rozwój infrastruktury społecznej i administracyjnej, kwestie zdrowotne i sanitarne, dostęp do wody, edukacja, sektor produkcyjny, pomoc w nagłych wypadkach czy dbanie o wspólne dziedzictwo kulturowe i renowacja zabytków⁶². Inne sfery to dostarczanie elektryczności Palestyńczykom oraz wysyłka paliwa (sytuacja taka miała miejsce w 2015 r. z uwagi na jego niedobory po izraelskich nalotach)⁶³. Turecka Organizacja Rozwoju i Współpracy pomaga ludności palestyńskiej w sferze ekonomicznej. W 2016 r. organizacja zbudowała w Strefie Gazy fabrykę oliwy z oliwek, co miało służyć promocji samowystarczalności ekonomicznej Palestyńczyków. Warta odnotowania jest także pomoc dla szkolnictwa w Palestynie związana z budową szkół oraz dostarczaniem sprzętu technicznego do placówek edukacyjnych⁶⁴.

Pomoc Tureckiej Agencji Współpracy i Rozwoju dla Palestyny nie ma zatem tylko charakteru deklaratywnego. Obejmuje realne działania podejmowane przez organizację. Jest ona najbardziej widoczna w sferach: 1) zdrowotnej, 2) kulturowej i 3) humanitarnej.

- 1) Do pierwszej zaliczyć można rozpoczętą w 2010 r., trwającą siedem lat budowę Szpitala Przyjaźni Turecko-Palestyńskiej w Gazie. Całkowity koszt inwestycji to 70 mln USD. W marcu 2020 r. w związku z pandemią covid-19 został on całościowo przekazany palestyńskim decydom politycznym. Placówka ta odegrała istotną rolę w walce z koronawirusem i znacznie zmniejszyła obciążenie opieki zdrowotnej w Gazie. Szpital pełni także funkcję szkoleniową⁶⁵.

⁶¹ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TIKA Provides Assistance 1100 Families Affected by the Raids on Gaza*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_provides_assistance_1100_families_affected_by_the_raids_on_gaza-54749 (2 VIII 2023).

⁶² Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *Envoy Praises Turkey's Help in Palestine Development*, https://www.tika.gov.tr/en/news/envoy_praises_turkey_s_help_in_palestine_development-22837 (15 XI 2022).

⁶³ Anadolu Agency, *10 years of Turkish...*

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *The Hospital Built by TIKA in Gaza Will Give Hope to Palestinians in the Fight against the Coronavirus*, https://www.tika.gov.tr/en/news/the_hospital_built_by_tika_in_gaza_will_give_hope_to_palestinians_in_the_fight_against_the_coronavirus-56580 (15 XI 2022); UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *The Hospital Built by TIKA Reduces the Burden of COVID19 in Gaza* [14 IV 2021], <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/hospital-built-t-ka-reduces-burden-covid19-gaza> (15 XI 2022).

- 2) W sferze kulturowej TİKA angażuje się w renowację kompleksu na Wzgórzu Świątynnym⁶⁶ (Kopuły na Skale i meczetu Al-Aksa), a także pomoc w zachowaniu archiwów z okresu panowania Imperium Osmańskiego w Jerozolimie. Organizacja zapewniła także instalację technologii, takich jak rejestratory cyfrowe czy czujniki pożaru w budynku archiwalnym kompleksu⁶⁷. Należy zauważyć, że działalność ta nie jest tylko i wyłącznie chwilowym trendem. TİKA od 2005 r. regularnie realizuje różnego rodzaju projekty na Wzgórzu Świątynnym⁶⁸. Turcja za pośrednictwem omawianego departamentu rządowego kreuje swój wizerunek jako promotora spraw muzułmańskich. Odwołuje się przy tym do czynników tożsamościowych i dziedzictwa kulturowo-historycznego. Co ciekawe, aktywność ta nie ogranicza się tylko do działań podejmowanych względem społeczności muzułmańskich. Były już prezydent TİKA Serdar Çam w odpowiedzi na oskarżenia izraelskiej gazety *Israel Hayem* dotyczące dążeń do rozszerzania wpływów muzułmańskich w Jerozolimie, kierowane pod adresem tureckiej agencji, zapewnił, iż TİKA nie prowadzi aktywności promującej islamizację. Tak samo jak chrystianizacją nie jest udział agencji w renowacji Bazyliki Narodzenia Pańskiego w Betlejem. Za motyw tego strukturalnego narzędzia tureckiej *soft power* należy uznać dążenie do zachowania charakteru miejsc świętych, które – jak słusznie zauważył Serdar Çam i wielu innych obserwatorów – nie należą tylko do jednej religii⁶⁹.
- 3) W kontekście pomocy humanitarnej, oprócz tej udzielanej mieszkańcom Strefy Gazy, należy wspomnieć o współpracy z Agencją Narodów Zjednoczonych ds. Pomocy Uchodźcom Palestyńskim na Bliskim Wschodzie (UNRWA). TİKA jest pomostem dla pomocy humanitarnej udzielanej przez Turcję dla UNRWA. Obydwie organizacje nie są względem siebie podległe i prowadzą swoją aktywność niezależnie. Nie uniemożliwia to jednak podejmowania przez nie współpracy. Turcja poprzez swój departament rządowy wspiera UNRWA w następujących projektach: realizacja programu edukacyjnego dla uchodźców palestyńskich (w tym szkoły dla dziewcząt), przekazanie urządzeń

⁶⁶ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), *TİKA Projects mass opening ceremony was held with the participation of President Recep Tayyip Erdoğan*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_projects_mass_opening_ceremony_was_held_with_the_participation_of_president_recep_tayyip_erdogan-19155 (2 VIII 2023).

⁶⁷ Anadolu Agency, *10 years of Turkish...*

⁶⁸ Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), *TİKA: East Jerusalem's Longtime Benefactor*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_east_jerusalem's_longtime_benefactor-36295 (2 VIII 2023).

⁶⁹ A. Ünal, *Turkish development agency head: TİKA in Jerusalem for people of all faiths* [23 VI 2017], <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/06/23/turkish-development-agency-head-tika-in-jerusalem-for-people-of-all-faiths> (2 VIII 2023).

protetycznych dla obozów uchodźców palestyńskich i ogólne dostarczanie zaopatrzenia medycznego. Wszystkie trzy projekty są prowadzone dla uchodźców palestyńskich z obozów UNRWA w Jordanii⁷⁰.

Zakończenie

Turecka polityka względem Palestyny jest wypadkową polityki zagranicznej Ankarę opartej na założeniach *głębi strategicznej*. Mechanizmem, który ją determinuje jest przede wszystkim inkluzywny charakter stosunków międzynarodowych, wiążący się z kompleksowym traktowaniem relacji zewnętrznych. Podstawą tego instrumentu jest uwzględnienie roli aktorów niepaństwowych i innych podmiotów ważnych dla strategii tureckich decydentów politycznych. Takim podmiotem jest Palestyna, która formalnie państwem nie jest, a między nią a Turcją występuje wyraźna nieproporcjonalność. Z tego względu to Turcja jest głównym inicjatorem wzajemnych relacji. Nie bez znaczenia pozostaje w tym kontekście dyplomacja rytmiczna będąca uzupełnieniem dyplomacji klasycznej. Jednym z kluczowych elementów widocznym w działalności Republiki względem Palestyny jest wykorzystanie potencjału tureckiego *soft power*, pod postacią Tureckiej Agencji Rozwoju i Współpracy. Realizuje ona projekty na „ziemiach przodków” niosąc pomoc humanitarną, społeczną i techniczną. W relacjach z Palestyną szczególne znaczenie mają także inicjatywy mające na celu ochronę dziedzictwa kulturowego. Przeprowadzona analiza pozwala potwierdzić zaproponowaną hipotezę badawczą opierającą się na założeniu, iż polityka Turcji wobec Palestyny jest odzwierciedleniem strategii Republiki, która z jednej strony zakłada realne działania w sferze politycznej, gospodarczej, humanitarnej i tożsamościowej względem strony palestyńskiej, z drugiej jednak równolegle służy tureckim celom strategicznym. Po 2002 r. Turcja za pośrednictwem TİKA regularnie implementuje projekty w wymienionych sferach. Biorąc pod uwagę okres rządów AKP należy zauważyć, iż nie jest to tylko chwilowy trend. Propalestyńska postawa służy interesowi narodowemu Ankarę, którym w kontekście zewnętrznym jest budowa pozycji mocarstwa regionalnego, w wewnętrznym zaś umacnianie pozycji AKP. Polityka wobec Palestyńczyków ma służyć kreowaniu wizerunku Turcji i prezydenta Erdoğan jako promotora spraw muzułmańskich. Nie bez znaczenia pozostaje tutaj także polityka historyczna Republiki, w której podkreślane są więzi z Palestyną poprzez odwołania do dziedzictwa osmańskiego. Ankarę wykorzystuje kwestię palestyńską w rywalizacji regionalnej obejmując rolę rzecznika praw Palestyńczyków. Odpowiadając na pytania badawcze nie można uznać, iż Palestyna

⁷⁰ United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), TİKA, <https://www.unrwa.org/tags/tika> (15 XI 2022).

jest w optyce tureckiej traktowana instrumentalnie. Gdyby tak było, pomoc humanitarna, wymiana gospodarcza, kwestie kulturowe czy wsparcie polityczne nie byłyby tak intensywne. Należy uznać, iż relacje z Palestyną stanowią jeden z elementów koherentnej wizji Ankary dotyczącej polityki zagranicznej. Wzajemne relacje nie bazują na krótkoterminowych koniunkturach regionalnych, tylko na ciągłości i spójności pewnej strategii Turcji, której jednym z priorytetów jest budowa pozycji mocarstwa regionalnego.

Abstract

Marcin Szydzisz, Piotr Kosiorek

Turkish-Palestinian relations – continuity or change?

After the Justice and Development Party (Turkish Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP) came to power in Turkey in 2002, Turkish external activity was remodeled. Since then, the deepening of Turkish-Palestinian relations could also be observed. This change is related to the new doctrine of foreign policy as well as to the conditions of Ankara's regional policy, which competes with other players for the role of a regional power. The intensity of actions towards Palestine is also influenced by tensions between Turkey and Israel, which are characterized by varying intensity. Despite the restoration of diplomatic relations between the two countries in 2016, the Republic has not abandoned its pro-Palestinian stance. The purpose of this text is to analyze Turkish-Palestinian relations in terms of the main principles determining Ankara's external activity. Due to subjective disproportionality, it should be noted that Turkey, from the position of a regional player, is taking steps towards Palestine, which has lots of limitations when it comes to political steps. The areas of activity between Turkey and Palestine concerns issues such as humanitarian aid, cultural heritage, identity and historical ties, and trade. In its relations with Palestine, Ankara uses institutional *soft power* tools, which may also serve Turkish strategic aims. In the first part of the article, the main principles and mechanisms of Ankara's foreign policy was presented together with the strategy that determines the directions of external activity. These principles are the basis for discussing the nature of political relations between the two sides as well as for analyzing economic relations, humanitarian aid and cooperation in the field of culture.

Keywords: Turkey, Palestine, Turkish-Palestinian relations, foreign policy, *soft power*

References

- Abu Eisha, N., *Turkish TIKA building in Gaza sustains damage from Israeli airstrike* [12 V 2021], <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkish-tika-building-in-gaza-sustains-damage-from-israeli-airstrike/2238201>.
- Anadolu Agency, *10 years of Turkish aid in Palestine*, <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/10-years-of-turkish-aid-in-palestine/1007113>.
- Aras, B., *The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*, „Insight Turkey” 2009, nr 11.
- Aydogan, M., *Turkey strongly condemns Israeli air raids on Gaza Strip* [12 V 2021], <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/turkey-strongly-condemns-israeli-air-raids-on-gaza-strip/2237104>.
- Aydogan, M., *Türkiye cannot remain silent to threats to status quo of Al-Aqsa Mosque: President*, <https://www.aa.com.tr/en/turkiye/turkiye-cannot-remain-silent-to-threats-to-status-quo-of-al-aqsa-mosque-president/2867439>.
- Ayutürk, İ., *Between Crises and Cooperation: The Future of Turkish-Israeli Relation*, „Insight Turkey” 2009, nr 2.
- Barak, M. & Karmon, E., *Erdogan’s Turkey and the Palestinian Issue*, „Perspective on Terrorism” 2018, nr 2.
- Barchard, D., *Ahmet Davutoğlu Resigns: Why the Turkish Prime Minister Had to Go* [5 V 2016], <https://www.newsweek.com/why-turkish-prime-minister-had-resign-456067>.
- Barkan, L., *Isma’il Haniya’s First Regional Tour Transforms Him From Hamas PM in Gaza to Regional Palestinian Leader*, „Palestine. Inquiry & Analysis Series” 2012, nr 788.
- Brzdąkiewicz, E., *Polityka zagraniczna Republiki Turcji*, [in:] *Wprowadzenie do polityki zagranicznej muzułmańskich państw Bliskiego Wschodu i Afryki Północnej*, eds. M. Woźniak-Bobińska, A.M. Solarz, Warszawa 2018.
- Bülent, A. *The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy*, „Insight Turkey” 2009, nr 3.
- Davutoğlu, A., *Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring*, „Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development” 2014, nr 1.
- Davutoğlu, A., *Stratejik derinlik: Türkiye’nin uluslararası konumu*, Istanbul 2001.
- Davutoğlu, A., *Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007*, „Insight Turkey” 2008, nr 1.
- Greenberg, J., *Turkey expels Israeli ambassador over flotilla incident*, „The Washington Post”, 2 IX 2011.
- Heilman, U., *Operation Pillar of Defense: Lessons learned*, „Jewish Telegraphic Agency”, 21 XI 2012, <https://www.jta.org/2012/11/21/israel/operation-pillar-of-defense-lessons-learned>.

- Kalin, İ., *Soft Power and Public Diplomacy in Turkey*, „Perceptions” 2011, nr 3.
- Kivam, S. & Lindenstrauss, G., *Turkish-Hamas Relations: Between Strategic Calculations and ideological Affinity*, [https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/systemfiles/adkan17_2ENG4_Lindenstrauss and Kivam.pdf](https://www.inss.org.il/wp-content/uploads/systemfiles/adkan17_2ENG4_Lindenstrauss%20and%20Kivam.pdf).
- Komisja Europejska, *Türkiye*, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/turkiye_en.
- Lindenstrauss, G., *Operation Protective Edge: Deepening the Rift between Israel and Turkey*, [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Operation%20Protective Edge_ Deepening the Rift between Israel and Turkey.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/SystemFiles/Operation%20Protective%20Edge_Deepening%20the%20Rift%20between%20Israel%20and%20Turkey.pdf)
- Naar, I., *Fatah and Hamas leaders meet in Turkey ahead of Cairo summit, reports say* [26 VII 2023], <https://www.thenationalnews.com/mena/2023/07/26/fatah-and-hamas-leaders-meet-in-turkey-ahead-of-cairo-summit-reports-say/>.
- Niemiec, J., *Koncepcja „strategicznego głębi” w tureckiej polityce zagranicznej*, „Teki of Political Science and International Relations” 2019, nr 2.
- Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA), *Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA)*, <http://www.passia.org/directory-details/5868>.
- Palestinian Economic Bulletin – The Portland Trust, *Palestinian-Turkish Trade Relations*, https://portlandtrust.org/wp-content/uploads/2021/12/bulletin_117_a4_ramallah.pdf.
- Parlament Europejski, *Ankara Agreement*, <https://www.europarl.europa.eu/delegations/en/d-tr/documents/eu-texts>.
- Poushter, J., *As spying revelations surface, Turks and Israelis share mutual dislike* [17 IX 2013], <https://www.pewresearch.org/short-reads/2013/10/17/as-spying-revelations-come-to-light-turks-and-israelis-share-mutual-dislike/>.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *International Day of Solidarity with the Palestinian People*, <https://www.mfa.gov.tr/international-day-of-solidarity-with-the-palestinian-people.en.mfa>.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *No: 183, 2 June 2014, Press Release Regarding the Establishment of the National Unity Government in Palestine*, https://www.mfa.gov.tr/no_-183_-2-june-2014_-press-release-regarding-the-establishment-of-the-national-unity-government-in-palestine.en.mfa.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *No:115, 29 April 2011, Press Release Regarding the Developments in Palestine*, https://www.mfa.gov.tr/no_115_-29-april-2011_-press-release-regarding-the-developments-in-palestine.en.mfa.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *Visit of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu to the State of Palestine, 24 May 2022*, <https://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-filistin-i-ziyareti--24-mayis-2022.en.mfa>.

- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *About us*, https://www.tika.gov.tr/en/page/about_us-14650.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *Envoy Praises Turkey's Help in Palestine Development*, https://www.tika.gov.tr/en/news/envoy_praises_turkey_s_help_in_palestine_development-22837.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *The Hospital Built by TİKA in Gaza Will Give Hope to Palestinians in the Fight against the Coronavirus*.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TİKA: East Jerusalem's Longtime Benefactor*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_east_jerusalem's_longtime_benefactor-36295.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TIKA Has Implemented More Than 30 Thousand Projects in 30 Years*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_has_implemented_more_than_30_thousand_projects_in_30_years-67997.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TIKA Projects mass opening ceremony was held with the participation of President Recep Tayyip Erdoğan*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_projects_mass_opening_ceremony_was_held_with_the_participation_of_president_recep_tayyip_erdogan-19155.
- Republic of Türkiye. Ministry of Culture and Tourism. Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA), *TİKA Provides Assistance 1100 Families Affected by the Raids on Gaza*, https://www.tika.gov.tr/en/news/tika_provides_assistance_1100_families_affected_by_the_raids_on_gaza-54749.
- Republic of Türkiye. Ministry of Foreign Affairs, *Turkey – NATO Together for Peace and Security Since 60 Years*, <https://www.mfa.gov.tr/turkey-nato-together-for-peace-and-security-since60-years.en.mfa>.
- Republic of Türkiye. Ministry of Trade, *Palestine*, <https://www.trade.gov.tr/free-trade-agreements/palestine>.
- Şükrü Hanioglu, M., *Ataturk: An Intellectual Biography*, Princeton 2011.
- Szyszlak, E., *Turkey's Presence in the „Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence” in the Context of Turkey's Soft Power*, „Historia i Polityka” 2022, nr 47.
- Trading Economics, *Palestine Export By Country*, <https://tradingeconomics.com/palestine/imports-by-country>.
- Trading Economics, *Palestine Exports to Turkey*. <https://tradingeconomics.com/palestine/exports/turkey>.

- Trading Economics, *Palestine Imports from Turkey*, <https://tradingeconomics.com/palestine/imports/turkey>.
- Turkish premier speaks out against Israel in wake of boat raid* [4 VI 2010], <https://www.france24.com/en/20100604-turkey-reduce-minimum-relations-ties-israel-flotilla-raid-protests-gaza>.
- Turkey calls on Muslims to take clear stance over Gaza*, „Reuters”, 13 V 2021, <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkey-calls-muslims-take-clear-stance-over-gaza-2021-05-13/>.
- Tür, Ö., *Turkey and Israel in the 2000s – From Cooperation to Conflict*, „Israel Studies” 2012, nr 3.
- Ünal, A., *Turkish development agency head: TİKA in Jerusalem for people of all faiths* [23 VI 2017], <https://www.dailysabah.com/diplomacy/2017/06/23/turkish-development-agency-head-tika-in-jerusalem-for-people-of-all-faiths>.
- United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA), *TİKA*, <https://www.unrwa.org/tags/tika>.
- UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA), *The Hospital Built by TİKA Reduces the Burden of COVID19 in Gaza* [14 IV 2021], <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/hospital-built-t-ka-reduces-burden-covid19-gaza>.
- U.S. Embassy & Consulates in Türkiye, *Policy & History*, <https://tr.usembassy.gov/our-relationship/policy-history/>.
- Wasilewski, K., *Turcja w procesie przemian: wnioski dla strategii UE*, „Raport PISM” 2017, <https://www.pism.pl/upload/images/artykuly/legacy/files/23584.pdf>.
- Wendt, A.E., *The Agent – Structure Problem in International Relations Theory*, „International Organization” 1987, nr 3.
- Yeşiltaş, M. & Balcı, A., *A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map*, „Sam Papers” 2013, nr 7.
- Zanam, A., *Turkey Allows Hamas Visit*, „Los Angeles Times”, 17 II 2006.

Marcin Szydzisz – dr hab. politologii, adiunkt w Zakładzie Polityki Zagranicznej i Bezpieczeństwa RP w Instytucie Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego, wiceprzewodniczący Rady Dyscypliny Naukowej Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytetu Wrocławskiego. ORCID: 0000-0001-9166-8273

Piotr Kosiorek – mgr bezpieczeństwa międzynarodowego, doktorant w Zakładzie Badań Wschodnich w Instytucie Studiów Międzynarodowych i Bezpieczeństwa Uniwersytetu Wrocławskiego w ramach Kolegium Doktorskiego Nauk o Bezpieczeństwie. ORCID: 0000-0003-1618-6607